

ЯКОВЕНКО Л. І., доктор економічних наук, професор

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧАСІВ ПАНДЕМІЇ

Людство в історичному розвитку перебуває в процесі постійних змін і трансформацій суспільства, економіки, самої людини. Упродовж останніх 30 років не виникає сумнівів у необхідності реформування України, за цей час кілька шансів зробити це швидко і ефективно втрачено. Ще зовсім недавно основними завданнями видавалися зміна політичної системи, вибудовування інститутів, формування сучасної структури та ефективної інфраструктури економіки. Натепер в центрі уваги країни з військовим конфліктом, слабкою економікою, неусталеними економічними та політичними інститутами, наднизькими доходами є балансування на краю прірви пандемії COVID-19 в умовах карантину і непрацюючої економіки.

Теоретико-методологічні та концептуальні обґрунтування різного роду соціально-економічних трансформацій і побудови нових відносин, базованих на цінностях добра, моралі, знань, рефлексії, духовності, а також наукові дослідження практично-прикладного характеру, пов'язані з модернізацією – переходом на вищу траєкторію розвитку, формуванням горизонтальних зв'язків, реалізацією громадянських ініціатив, рухом від ринків до мереж, становленням енергоефективних господарських систем, – усі ці **елементи нової моделі** розвитку доволі детально описані в роботах учених останніх десятиліть, включно із науковими статтями із циклу конференцій, присвячених трансформаціям в економіці, політиці, соціальній сфері, освіті, проведених в Полтавському національному педагогічному університеті в 2005–2018 рр.

Але всі уявлення про майбутній розвиток разом стали недостатніми – планету охопила пандемія. Щоб запобігти її поширенню уряди обирають

соціальне дистанціювання, карантинні заходи з різним ступенем обмеження, але заклик скасувати контакти, залишатися вдома – спільний для всіх.

Тоді як у Середні віки пандемії були частиною життя, постійною і безстроковою, в кінці XVIII ст. ситуація змінилася. Розробка вакцин, винахід ліків, дотримання громадської гігієни створили умови для зниження смертності певних груп населення. Економічні інструменти також відіграли свою роль як раціональні механізми: страхування, індивідуальні та колективні заощадження, заходи колективної безпеки. Однією з найстрашніших в історії людства була пандемія грипу-іспанки 1918–1919 рр.: 20 % населення планети були заражені, 50 млн. чоловік – 2,5–5 % хворих померли, 0,5–1 % всього населення планети. Число смертей від іспанки перевищують лише дві інші пандемії: юстиніанова чума (пік в 540–544 рр., 100 млн. жертв, від чверті до половини населення світу) і «чорна смерть» (1347–1351 рр., 60 млн. жертв) [2]. Внаслідок поширення іспанки за різними оцінками торгівля впала на 40–70 %, суттєво скоротилося виробництво вугілля, а єдиний бізнес, що процвітав – продаж ліків. Масові переміщення після Першої світової війни зумовили швидкість поширення хвороби. Ризик зараження був високим, оскільки не було противірусних препаратів та антибіотиків для боротьби з ускладненнями, люди були біднішими, ніж сьогодні, гірше харчувалися. Нині інфекція поширюється ще швидше, адже світ став глобалізованим. Набагато більше людей живе в містах, щільність населення збільшує швидкість поширення інфекції, а кількість противірусних препаратів дуже обмежена.

Мішель Фуко в другій половині XX ст. вводить поняття «біовлада» та «біополітика», наголошуючи, що з розвитком капіталістичних відносин і формуванням національних держав виникає необхідність розвитку,

накопичення і раціонального перерозподілу ресурсів, що викликає до життя новий, «позитивний» вигляд влади, заснований не на страхові смерті, а на захисті життя. На думку М. Фуко, саме здоров'я є епіцентром «біовлади» або модерного управління, нагляду і контролю населення. А між державами та громадянами укладається негласний контракт, заснований на здатності перших гарантувати безпеку та фізичне здоров'я населення. Звісно цей контракт доволі часто порушується, держава все більше економізується, його виконання гарантується все меншою мірою. Відбувається відхід від принципів соціальної держави – 30 млн. людей у США, найбагатшій країні світу не мають медичної страховки, у бідних країнах населення взагалі не має доступу до якісної медичної допомоги, самостійно оплачує все більшу частку коштів на лікування.

Тож перетворення *держави в суто економічного гравця*, метою якого скорочення витрат (бюджетів) не тільки сфери охорони здоров'я, а й освіти, культури, науки, а також аутсорсинг виробництва ключових благ, призводить до того, що держава не реалізує владу. Парадоксально ігнорується й те, що корпорації, підприємницькі структури отримують вигоду від суспільних благ (освіта, здоров'я, інфраструктура), не оплачуючи їх. Усі ці ресурси залежать від держави й обумовлюють саме існування ринкового обміну. Нинішня криза виявила вражаючу повсюдну неготовність – нестача ліжок, масок, респіраторів, захисних комбінезонів, засобів догляду тощо, а головне – відсутність алгоритму дій в подібній ситуації. Політики по всьому світу поставилися до здоров'я громадян вкрай легковажно, оскільки не сприймають очевидного: немає здоров'я – немає економіки. «Зв'язок між нашим здоров'ям і ринком тепер болісно оголився», – наголошує Єва Іллуз, французька соціологиня [7].

Бідність – ще один важливий економічний аспект нинішньої пандемії – її початковим пунктом, точкою виникнення називають ринок у бідному районі великого китайського міста, де продукти, в тому числі і

живих тварин, купують найбідніші. Інший показовий приклад – висока захворюваність у Квінзі, районі Нью Йорка, заселеному переважно емігрантами. Тут на 04.04.2020 р. захворіли 23 тис. людей із 68 тис., що занедужали в Нью Йорку. Типова картина – дво-триповерхові будинки; проживання великими сім'ями в маленьких квартирах або кімнатах; висока щільність заселення; низький рівень доходів, і, як наслідок – вкрай обмежені життєві умови і необхідність багато та важко працювати; величезна кількість нелегалів, які не володіють англійською, не мають страховок і до останнього не звертаються за допомогою. Вплинув і низький рівень освіченості – а відтак і низька соціальна відповідальність; небажання змінювати звички і залишатися вдома. Спостерігачі відзначають економічний фактор. Людина з достатніми доходами, втративши роботу на певний час, має можливість жити в кредит, може дозволити таку розкіш, як самоізоляція в будинку на кілька місяців. Тут у багатьох жителів такої можливості немає: ні кредитів, ні заощаджень; незважаючи на застереження вони мають працювати, ще й надсилати кошти родичам на батьківщину. Ці окремі приклади ілюструють бідність у вогнищах пандемії двох найпотужніших економік світу. Доречно нагадати, що Нобелівська премія 2019 року була присуджена за розробку методів та інструментів оцінки наслідків державних програм в галузі освіти та охорони здоров'я, дослідження проводилося саме в бідних країнах.

Активізувалися дискусії про складний вибір між економікою та життям, економічним розвитком та цінністю людського життя (що краще, «померти від голоду» чи «померти від вірусу»), а також про подальші трансформації і формування соціально-економічної моделі майбутнього. Звучать також твердження, що влада західних країн провокує рецесію не для того, щоб врятувати життя людей з груп ризику в обмін на економічні втрати. Реальна, а не уявна, стратегія в тому, що умовний «Захід» обміняє

життя своїх «старих» на життя людей в «третьому» світі, в країнах, виробництва в яких перебувають на початку технологічних ланцюгів, що зрештою приводять до високого рівня споживання в розвинутих країнах.

Не йдеться про «значні втрати» і «менші втрати». Епідемія завдає такого удару, що збитки будуть величезним в будь-якому випадку. Оцінити майбутні і теперішні втрати доволі складно, оскільки моделі, які використовують економісти, прогнозуючи ВВП, інфляцію, безробіття, застій чи від'ємне зростання, добре працюють в умовах, коли економіка розвивається поступально і кожен наступний рік схожий на попередній. В умовах «коронашоку» економісти переважно не називають конкретних показників падіння, але проводять паралелі з Великою депресією (з падінням ВВП у США на 40 %), порівнюють з трансформаційною кризою 1990-х (з падінням ВВП в Україні на 60 %), говорять, що ситуація набагато складніша, ніж у 2008 р. Нинішня зупинка економіки не схожа ні на V-подібну, ні на U-подібну (з повільним відновленням), ні на L-подібну (різкий спад, а потім тривала стагнація), вона більше нагадує I – подібне «вертикальне» одномоментне падіння фінансових ринків і реальної економіки. Масштабні карантини, обмеження переміщень, заходи щодо впровадження соціального дистанціювання призводять до різкого спаду витрат серед споживачів і підприємців, що призводить до рецесії. Споживачі залишаються вдома, підприємці втрачають прибуток і звільняють співробітників, зростає рівень безробіття. Скорочуються інвестиції, корпорації банкрутують, що накладає високий тиск на банкову і фінансову системи.

Повсюдно страждають самозайняті, малий і середній бізнес, який не зупинявся в періоди минулих криз, а прилаштувався, трансформувався, виживав у конкуренції. Найбільшого удару зазнає сфера дозвілля і гостинності, торгівля, пасажирські перевезення, охорона здоров'я перевантажена, освіта переводиться у формат онлайн. Фермери втрачають

доходи, оскільки нікому збирати урожай фруктів і овочів – сезонні працівники не можуть дістатися до робочих місць. Ціна втрат від карантину наростає в геометричній прогресії, суттєво скорочується попит. Очевидно також, що молодь, яка виходить на ринок праці, зіткнеться з більш низькими шансами знайти роботу, ніж в період економічного зростання.

Якщо швидко не відновити економіку, то «збитку буде більше, ніж користі», попереджає Філіп Томас, професор з менеджменту ризиків в Брістольському університеті [6]. У Німеччині обговорюється його дослідження, згідно з яким рецесія, що скорочує річний ВВП більш, ніж на 6,4 %, понесе більше життів, ніж захворювання COVID-19 – в результаті безробіття, депресій, суїцидів.

«Новизна цієї кризи в тому, наскільки сильно її переслідує «економізм». Британська модель (згодом сильно розкритикована) спершу полягала в застосуванні найменш нав'язливого методу втручання – самоімунізації (а отже, зараження) 60% населення. Це рішення зводиться до жертвування частиною населення в ім'я підтримки економічної активності. Німеччина і Франція поки це було можливо, ігнорували кризу. Італійський публіцист Дж. Емполі, зазначає, що навіть Китай, який нехтує правами людини, так відверто не використовував «економізм» як критерій, на який необхідно зважати в боротьбі проти вірусу (принаймні на перших порах). Дилема безпрецедентна: пожертвувати життям багатьох літніх і незахищених людей – або пожертвувати економічним виживанням багатьох молодих і незалежних» [7].

Постає завдання вибору сценарію з меншими збитками. І тут необхідне поєднання теорії і практики різних країн, так само як і долучення фахівців із різних сфер до складної роботи.

Однозначну відповідь на питання, чи варто рятувати життя людей, зупиняючи економічні процеси і запроваджуючи суворі карантинні заходи, дає сучасне західне суспільство: це варто робити, чого б це не коштувало, а життя одних не можна протиставляти життям інших. С. Гурієв ставить питання: «Чи означає це, що людське життя в західних країнах безціне?». І відповідає: «Життя сучасного американця оцінюється сьогодні приблизно в \$ 14,5 млн. При таких оцінках зупинка епідемії коронавірусу за всяку ціну – це не тільки правильно з етичної точки зору, а й економічно вигідно» [1].

У країнах з низькою очікуваною тривалістю життя і високими соціальними, політичними, економічними ризиками людей «цінують» менше. У міру зростання добробуту і тривалості життя останнє стає дорожче в грошовому еквіваленті. Є різні підходи до розрахунку вартості життя, один з них – десятикратний обсяг річного ВВП на одну особу (з певними кореляціями і поправками на інфляцію). Якщо застосувати його до громадян України – то цифра просто жалюгідна. Не будемо вважати випадковістю, що країни, в яких людське життя цінується так дорого, є найбагатшими. Сучасне економічне зростання має потужну основу – людський капітал. Якщо не цінувати людину, не буде ні відновлення, ні процвітання.

Які ж загальні соціально-економічні трансформації нас чекають? У сучасних прогнозах ідеться про майбутню сувору економію на витратах і зменшення кількості працівників; про безробіття як соціальний виклик, а не тимчасову втрату роботи; торгівлю без оренди і суттєве зростання обсягів послуг з доставки товарів; про перезавантаження держави; нову медицину та нову мораль; розквіт університетів – глобальних розподілених, університетів-інтеграторів [3].

Варто підтримати думку, що кризу такого масштабу можуть розв'язати тільки держави у співпраці з приватними компаніями, які

підтримають виробництво публічних благ. Скоординована міжнародна відповідь дасть змогу протистояти новим ризикам і лихам. Світ взаємопов'язаний, тож тільки спільними зусиллями можна впоратися з викликами кризи. Потрібна міжнародна співпраця нового типу, щоб запобігти майбутнім наслідкам, вивчати хвороби, впроваджувати інновації в медичне обладнання та дослідження, а також перенаправити значні кошти, накопичені приватними структурами, на загальні потреби. Це умова збереження світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуриев С. ВВП или жизнь людей. Пожертвовавший жизнями ради экономического роста не получит ни того, ни другого. *Ведомости*. 26.03.2020. URL : <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2020/03/27/826385-vvp-lyudei>.
2. Гуриев С., Цывинский О. Ratio economica: Экономика чумы. *Ведомости*. 11.05.2009. URL : <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2009/05/12/ratio-economica-jekonomika-chumu>.
3. Кузьминов Я. Вирусная революция: как пандемия изменит наш мир. *РБК*. URL : <https://www.rbc.ru/opinions/society/27/03/2020/5e7cd7799a79471ed230b774>.
4. Павлюченко Т. Цена одного человека. Сколько стоит жизнь гражданина Украины? URL : <http://argumentua.com/stati/tsena-odnogo-cheloveka-skolko-stoit-zhizn-grazhdanina-ukrainy>.
5. Сонин К. Цена коронавируса спада. URL : <https://www.facebook.com/konstantin.sonin/posts/3512419148784595>.
6. Что страшнее: коронавирус или рецессия в экономике? URL : <https://www.dw.com/ru/что-страшнее-коронавирус-или-рецессия-в-экономике/a-52978699>
7. Який світ після пандемії? – Бруно Латур, Єва Іллуз, Жан-Люк Нансі. Як бачать світ після пандемії французькі мислителі. *Політична критика*. Березень 31, 2020. URL : <https://politkrytyka.org/2020/03/31/yakyj-svit-pislya-pandemiyi-bruno-latur-yeva-illuz-zhan-lyuk-nansi/?fbclid=IwAR2SqK0AdrRHW432RTIVKNux2buJMEV6C6ADrz9Ax2xeoR6HjFXhaDRPuto>